

Система фінансування лікпунктів у 20 рр. ХХ ст. на Сумщині

The System of Financing Illiteracy Elimination Centers in Sumy Region in the 1920s

Лариса Єпик¹, Наталія Петренко²
Larisa Yepik, Nataliia Petrenko

¹ Sumy State A. S. Makarenko Pedagogical University
87 Romenska Street, Sumy, 40002, Ukraine

² Promotion Agency "Sumy"
24 Sobornaya Street, Sumy, 40002, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.37-8

LCC Subject Category:
DK508-508.95

Received 26.07.2018
Accepted 10.08.2018
Published online 31.08.2018

Corresponding Author:
Larisa Yepik
larusyabarabash2017@gmail.com

© 2018 The Authors. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Анотація. У статті висвітлюється недостатньо досліджена проблема фінансування пунктів ліквідації неписьменності під час здійснення політики ліквідації неписьменності у 20-х роках ХХ століття на Сумщині. Авторами охарактеризовано стан матеріального забезпечення лікнепів у визначений період, проаналізовано основні джерела грошових надходжень, виявлений рівень реального матеріального забезпечення лікнепів. Встановлено, що низький рівень фінансування часто ставав причиною неякісного рівня викладання. Розглянуто питання забезпечення підручниками і навчальними посібниками як українською мовою, так і мовами інших національностей, в тому числі, наведено окремі статистичні дані про централізовані надходження навчальної літератури, надано коротку характеристику найбільш популярних навчальних книг, які використовувалися викладачами лікнепів під час ліквідації неписьменності на Сумщині.

У статті наведено цитати із документів зі справ Державного архіву Сумської області, які безпосередньо розкривають реальний стан фінансування і матеріального забезпечення лікнепів на Сумщині у 20 рр. ХХ ст. і дають можливість об'єктивно оцінити дійсне матеріальне і фінансове становище пунктів лікнепу. Автори статті надають коротку характеристику щодо діяльності пунктів ліквідації неписьменності у різних містах нинішньої Сумської області: Конотопі, Глухові, Шостці, Краснопілля Сумах, наголошуючи на їх кількісному зростанні і, як наслідок, збільшенні відсотка письменного населення. Автори статті роблять висновок, що попри недостатнє фінансування пунктів лікнепу, недосконалу систему забезпечення навчальною літературою, шкільним приладдям, канцтоварами робота цих закладів мала позитивний результат, який виявився у збільшенні кількості письменного населення в Сумській області, яке навчилося читати і писати українською мовою, що мало, в свою чергу, велике значення для пробудження національної самосвідомості українського населення.

Ключові слова: неписьменність; фінансування лікнепів; політика ліквідації неписьменності; матеріальне забезпечення лікпунктів.

Abstract. The article deals with the insufficiently studied problem of financing illiteracy issues during the implementation of the illiteracy elimination policy in Sumy region in the 1920s. The authors describe the state of material maintenance of illiteracy elimination centers at a certain period, analyze the main sources of funding, and define the level of the real material maintenance of illiteracy elimination points. It has been found out that a low level of funding often leads to poor teaching quality. The issue of providing textbooks and teaching aids in both Ukrainian and the languages of other nationalities is considered, including some statistics on the centralized inflow of educational literature, a brief description of the most popular textbooks used by teachers of educational centers during the process of eliminating illiteracy in Sumy region.

The article cites quotations from the documents of the State Archive of the Sumy region, which directly reveal the real state of financing and material support of the illiteracy elimination centers in Sumy region in the 1920s and provide an opportunity to objectively assess the real material and financial position of the illiteracy elimination points. The authors of the article provide a brief description of the activities connected with illiteracy elimination in various cities of the present Sumy region: Konotop, Glukhiv, Shostka, Krasnopillya, Sumy, stressing their quantitative growth and, consequently, an increase in the percentage of the literate population. The authors of the article conclude that despite the insufficient financing of the illiteracy elimination centers, the imperfect system of providing educational literature, school supplies, stationery, the work of these institutions had a positive result, which was manifested in increasing the number of literate people in the Sumy region, who learned to read and write in Ukrainian, which was, in its turn, of great importance for awakening the national consciousness of the Ukrainian population.

Keywords: illiteracy; financing of illiteracy elimination centers; the policy of illiteracy elimination; material provision of illiteracy elimination centers.

ВСТУП

На сьогоднішній день питання грамотності населення не втратило своєї актуальності, хоча в дечому змінилися погляди на дану проблему. Перед сучасним світом постає завдання не просто навчити людину читати і писати, а і аналізувати отриману інформацію та критично її оцінювати. Тому, в контексті нинішньої актуальності питання боротьби з неписьменністю, варто згадати про історичний досвід, досягнення та уроки масштабної кампанії з ліквідації неписьменності, яка відбувалась у 20–30-ті роки ХХ ст. в Україні.

У перші роки кампанії ліквідації неписьменності відбувався бурхливий розвиток мережі спеціальних пунктів. Одним з недопрацьованих питань залишався брак шкіл для малописьменних [14, с. 80]. Для проведення занять з ліквідації неписьменності відводилися місцеві приміщення – клуби, народні будинки, церкви й навіть приватні будівлі та кімнати на промислових підприємствах і управлінських закладах.

На початку 20-х років ХХ ст. здійснювалась значна робота з організації діяльності різноманітних курсів підвищення кваліфікації вчителів для національних шкіл. Важливим завданням реформування системи освіти у цей період стало забезпечення навчальних закладів педагогічними кадрами та організація їхньої перепідготовки відповідно до нових радянських реалій.

Безумовно, велику кількість навчальних закладів, вчителів, які в них працювали, потрібно було утримувати і матеріально забезпечувати. Тому мета дослідження – охарактери-

зувати систему фінансування лікпунктів та дослідити матеріальне забезпечення лікнепів у 20-х рр. ХХ ст. на Сумщині.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Навчання неписьменних здійснювалося через мережу спеціально створених для цього навчальних закладів, які забезпечували елементарну грамотність широких верств населення. Мережу таких закладів становили установи, в яких безпосередньо здійснювався навчальний процес: школи грамоти або лікнепи, школи для малописьменних, гуртки поодинокі-групового навчання та недільні школи [1, с. 205]. Але час від часу поставало питання фінансування створених лікнепів, забезпечення їх навчальними матеріалами.

В залежності від джерел фінансування, лікнепи належали або до органів народної освіти, або до громадських організацій. Спочатку роботу по ліквідації неписьменності передбачалося здійснювати виключно за рахунок держави. Але післявоєнна розруха і голод, які погіршили матеріальне становище населення ще більше, також призвели і до різкого скорочення закладів ліквідації неписьменності.

Швидкість впровадження кампанії лікнепу у вирішальній мірі залежала від фінансування. Як і на більшість інших кампаній, що організовувались більшовицькою владою, лікнеп здійснювався значною мірою за рахунок чистого ентузіазму ліквідаторів та коштом громадських організацій. У серпні 1923 р. вийшло звернення ВУЦВК до відповідних органів, в якому чітко зазначалося, що держава не

може взяти на себе усіх витрат з ліквідації неписьменності [22, с. 77].

З огляду на це, постало питання пошуку альтернативних джерел фінансування кампанії з ліквідації неписьменності. Поступово стали залучатися до цієї роботи місцеві органи влади, громадські організації. Саме через обмежені можливості держави, основна частина витрат була покладена на населення того чи іншого регіону. Ставлення ж населення до ліквідації неписьменності залишалося нестійким, тому організаціям доводилося проводити активну агітаційну політику, яка також потребувала фінансування [4, с. 78].

Створення шкіл і пунктів ліквідації неписьменності та їх робота фінансувалися частково з державного бюджету, з коштів місцевих Рад, профспілок. У перші роки НЕПу важке економічне становище змусило державу цілком перекласти фінансування ліквідації неписьменності саме на місцеві органи влади. Але місцевий бюджет фактично не міг підтримувати боротьбу з неграмотністю, в результаті число діючих шкіл лікнепу різко скоротилося і знизалося постачання навчальною літературою та письмовим приладдям.

Погіршувало ситуацію з фінансуванням введення госпрозрахунку. У гонитві за прибутком підприємства перестали виконувати закон про скорочення робочого дня на дві години для учнів. Особливо важким цей час був для лікпунктів. Вони ставилися до розряду тих установ, які сприймалися більшістю населення як зайвий тягар, і тому не могли розраховувати на суспільну матеріальну підтримку. У той же час, в силу специфіки своєї діяльності, лікпункти не могли функціонувати на принципах самоокупності, як інші установи [7, арк. 29].

Тому, на початку 20-х років фінансування роботи лікнепів було перекладене на громадські організації та населення. Школи лікнепу передавалися на забезпечення профспілок, кооперативів, осередків товариств «Геть неписьменність». Було введено спеціальний податок і штрафи на користь лікнепу. Наприклад, якщо людина відмовлялася вчитися грамоті, вона мусила сплатити певну суму коштів в пункт ліквідації неписьменності. Також було посилено тиск на громадські організації, членів яких змушували платити внески, проводити дводенники чи недільники по збору коштів для забезпечення лікнепів.

Аналізуючи архівні джерела можемо знайти підтвердження вищезазначеному. Гроші на утримання і забезпечення пунктів лікнепу надходили в результаті проведення, наприклад, агітаційної кампанії, членських внесків, різних зборів, які проводилися серед населення, відрахувань від продажу квитків до кіно та театру і т. ін. [9, арк. 34; 11, арк. 323].

Документи Державного архіву Сумської області містять інформацію про розмір членських внесків членів товариства «Геть неписьменність». Наприклад, для членів Березівського товариства був встановлений наступний розмір внесків: для кооперативів не менше 5 карб., для членів профспілок 25 коп., для всіх громадян – 5 коп. [8, арк. 6]. Деякі осередки поділяли внески на вступні та щомісячні, які становили 10 коп. та 5 коп. відповідно [7, арк. 16].

Принагідно зауважимо, що саме такі надходження були основними у фінансуванні лікнепів, завдяки чому на лікнепівську роботу щороку отримували більше 90% необхідних коштів (у тому числі майже половину від громадських організацій). І тільки решта коштів надходила з державного бюджету [13, с. 237].

Проте, час від часу, виділені кошти з центрального бюджету не доходили на місце, або ж суттєво скорочувалися настільки, що на придбання підручників, поліпшення матеріальної бази лікнепів грошей, практично, не закладалося. Виділеного мінімуму ледве вистачало на виплату зарплатні вчителям [8, арк. 34].

Внаслідок цього, склалася система, коли кошти для підтримання роботи пункту лікнепу збирали громадські організації та самі лікнепівці. Варто зазначити, що, згідно лєнінської тези, план ліквідації неписьменності вважався реальним лише тоді, коли маси самі візьмуться за справу [21, с. 63].

Незважаючи на допомогу від осередків товариства «Геть неписьменність» та інших громадських організацій, пункти ліквідації неписьменності знаходилися у дуже скрутному становищі. Так, у звіті про роботу Конотопської окрполітпросвіти за 3 квартал 1924 року вказується, що не вистачало коштів не тільки на забезпечення лікпунктів необхідними матеріалами, а й, навіть, на заробітну плату вчителям. Власне у містах більшість вчителів

отримували плату за свою роботу, а на селі вчителі не отримували зовсім нічого. Випускні вечори не проводилися саме через нестачу фінансування [16, арк. 347].

За роботу з неписьменними, активістам чи просто бажачим (крім професійних учителів) будь-яка винагорода у вигляді грошей не нараховувалася. Про це в той час, як правило, і мови не вели навіть учителі-фахівці. Маючи велике навантаження в лікпунктах, вони по 6 місяців не отримували платню. Їм нічим було годувати сім'ї. Вони скаржилися, але, як правило, роботу не залишали, бо розуміли її важливість [12, с. 25].

На підтвердження інформації про скрутне матеріальне становище вчителів лікпунктів в архівних документах міститься багато відомостей. В основному це письмові скарги або ж листи від вчителів. Цікавим є лист від вчительки Карабутовської школи Ф.Типко до Конотопської окрполіт-просвіти, яка просить переведення до одної зі шкіл Конотопського району. Вчителька зазначає, що їй не вистачає виплачуваних державою грошей (15 карбованців 75 копійок) на оренду квартири та забезпечення власних потреб [17, арк. 107].

Проаналізувавши декілька документів бачимо, що вчителі шкіл лікнепу отримували трішки більше 15 карбованців, проте цього не вистачало для життя. Але враховуючи тогочасну ситуацію в країні, можна припустити, що і цих грошей більшість вчителів не отримувало.

Звісно, головною метою шкіл з ліквідації неписьменності було навчання дорослого населення елементарної грамоти. Зокрема випускники повинні були уміти читати буквар [6, с. 127]. Але й такого роду посібників катастрофічно не вистачало.

Першочергового вирішення потребувало питання забезпечення підручниками і канцелярськими виробами як вчителів, так і учнів [19, с. 21]. Забезпечення навчальними посібниками, педагогічною літературою та агітаційною літературою здійснювалося за рахунок державного бюджету, а забезпечення канцтоварами та оплата персоналу – за рахунок місцевого бюджету.

Аналіз підручників та посібників з ліквідації неписьменності у період 1920–1927 рр. засвідчив недостатність навчально-методичної літератури. Певною мірою цю потребу задо-

вольняли наявні підручники та посібники попередніх років, однак така навчальна література не відповідала вимогам навчання неписьменних. Поступово розроблялися нові вимоги до навчальної літератури і з'явилися нові підручники, посібники для неписьменних та малописьменних.

Утім, вирішити проблему повністю не вдалося через брак коштів на забезпечення закладів з ліквідації неписьменності засобами навчання, а тому часто для навчання неписьменних використовували газети та журнали.

Найбільшим поширювачем української навчальної літератури на Сумщині на початку 20-х років ХХ ст. залишалося учительське видавниче товариство «Всеуито». Лікнепи, дякуючи цій організації, мали можливість закупити наступні книги: «Педагогічну енциклопедію для учительства та громадських діячів», «Основи навчання рідної мови з методичними вказівками», «Арифметичний задачник», «Початкову географію», «Історичну хрестоматію» та інші. Безпосередньо для лікнепів випускалися наступні підручники: Я.Чепіга «Книга для позашкільної освіти. Буквар для дорослих», Я. Чепіга «Читанка для дорослих, перша після букваря з самостійними працями по арифметиці, читанню тексту», Б.Грінченко «Українська граматики до науки читання й писання», С. Русова «Український буквар», С. Русова «Перша читанка для дорослих (для недільних і вечірніх шкіл)» та інші [20, арк. 75].

Основними підручниками та посібниками, які використовувалися для роботи з неписьменними були: буквар «Долой неграмотность! (Букварь для взрослых)» (1919 р.) (Д. Елькіна), буквар «Долой неграмотность» (1920 р.) (автори: Д. Елькіна, Н. Богуславська та А. Курська), «Букварь для взрослых» (1920) (Д. Елькіна), книга «Ликвидаторам неграмотности. Практическое руководство» (1921 р.), «Перша читанка» (1921 р.) (уклад. А. Воронець), азбука й читанка для дорослих «Битий шлях» (1922 р.), перша українська читанка «Червона зброя» (1924 р.) (А. Воронець), збірник до читання в школах малописьменних дорослих «Дев'яте січня 1905 року» (1924 р.) (А. Воронець) [6, с. 185].

У букварах, що розроблялися згідно комплексних програм, містилися матеріали для письма, читання та рахунку, тим самим замінюючи підручники з окремих предметів. Саме то-

му їх неможливо назвати букварями в сучасному розумінні. Правильно говорити про них як про початковий підручник для шкіл лікнепу. Але з метою дотримання принципу історизму в дослідженні ми визнали доречним називати їх саме так, як вони іменувалися в той період [5, с. 15].

Оскільки ліквідація неписьменності була не лише освітньою, а й політичною кампанією, для боротьби з неграмотністю не вистачало букварів та інших підручників із новим політичним змістом. Вирішенню цієї проблеми заважала тогочасна паперова криза. Через це навчання здійснювалося з використанням текстів газет, найчастіше це була «Геть неписьменність».

Незважаючи на бажання селян навчатися українською мовою, їм надсилали російськомовний «Букварь для неграмотных Елькиной» [2, с. 73]. Тримісячне навчання, суть якого полягала у тому щоб навчитись читати, писати, рахувати та стати політично грамотними, не було достатньою мірою ефективне, оскільки підручники нерідною мовою були незрозумілі селянам та й обставини життя не

сприяли ефективному вирішенню проблем освіченості.

Перші нові абетки були віддруковані російською мовою у 1923-1924 рр. Невдовзі їх перекладали українською, проте тиражувати в належній кількості не змогли. З 1926 року розпочалося видання букварів для національних меншин. До кінця 1920-х років читанки для єврейських, німецьких і польських лікнепів в обмеженій кількості закуповували в Москві [18, с. 32].

Як вже зазначалося, забезпечення лікнепів літературою мало здійснюватися з державного бюджету. Під час реалізації політики ліквідації неписьменності державне керівництво сприяло виданню та розповсюдженню необхідної літератури. На пункти лікнепу надсилалася як педагогічна, так і агітаційна література, проте у невеликих кількостях. Побачити це можемо з архівних документів, зокрема з актів отримання літератури.

Наприклад, цінність для нашого дослідження становить наступний документ за 1924 рік.

«Розверстка литературы по ЛИКБЕЗУ по Округам /
Литература полученная из Всеукрграмчека и принята по акту [16, арк. 126 зв.]»

АВТОР и название книги	Количество, подлежащее развертке	г. Чернигов	Черниговский округ	Неженский округ	Конотопский округ	Н.-Северский округ	Сосновский округ
Справочник ликвидатора	198	18	36	36	36	36	36
Бланки удостоверений для окончивших школу ликбеза	5000	500	1000	1000	1000	750	750
Тарнопольская. Письмо	27	7	4	4	4	4	4
Голант – О комплексном преподавании в школах малограмотных. Вып. 1	26	6	4	4	4	4	4
Тарнопольская. Обучение народной речи в школе взрослых	26	6	4	4	4	4	4
Журнал «Геть неписьменність!» (1924 г.)	71	11	12	12	12	12	12
Порадник ліквідатора	70	10	12	12	12	12	12
1-е Травня	14	15	Округам послано непосредственно				
Новый орфографический справочник	33	13	4	4	4	4	4
Красная хрестоматия	73	23	10	10	10	10	10

Як бачимо, книги були різного спрямування. Проте їх доводилося замовляти, а до лікпунктів вони доходили не завжди. Проаналізувавши вищенаведений документ розуміємо, що

на кожен округ виділялася недостатня кількість примірників будь-яких книг. Адже, як вже зазначалося, кількість учнів щоразу зростала, тому і потреба у книгах була вища.

Проте література надходила у недостатній кількості. Так, наприклад, інструктор з лікнепу по Конотопському залізничному відділку звітував, що на станції Конотоп неписьменних із 5399 чоловіків – 924, із 242 жінок – 52, курси лікнепу повинні відвідувати 126 чоловіків і 46 жінок. Інспектор наголошував на повній відсутності навчальних посібників. Він же надав запит на 88 українських абеток, 116 задачників, 464 зошити, 116 олівців, 100 ручок, 12 розрізних абеток. Натомість отримав 6 абеток, 25 задачників, 100 зошитів і розрізних абеток [6, с. 184].

Також, під час дослідження документів було віднайдено відомості, що на Конотопський округ через Інспектуру народної освіти на 1926 рік було замовлено 40 тис. букварів, а кількість учнів на той час була 40 тис. 718 чоловік. Замовлення було виконане не повністю – надіслано лише 32 тис. 140 примірників. Окрім такої недостачі була ще одна проблема. Книги надходили із великим запізненням і малими партіями по 3-5 тис. примірників ще й неоднорідних назв [10, арк. 34]. Тому, ставалося так, що в одному пункті ліквідації неписьменності містилися букварі різних авторів, що значно ускладнювало навчання.

На лікпункти також мали надсилатися і зошити. При чому, керівництво запевняло, що на одного учня на весь навчальний рік буде надіслано 8 зошитів. Проте реалії були не такими позитивними. Зошитів не вистачало і тому учням в кращому випадку на весь рік діставалося лише два [10, арк. 34].

Отже, можна сказати, що фінансування та матеріальне забезпечення пунктів ліквідації неписьменності було недостатнім. Не вистачало зошитів, кількість учнів перевищувала кількість надісланих навчальних підручників. У перші роки проведення кампанії з ліквідації неписьменності як в Україні загалом, так і на Сумщині. Зокрема, не вистачало посібників українською та мовами національних меншин.

Це позначилося не лише на навчанні учнів, а й на якості викладання матеріалу самих вчителів. Л. Бут у своїй роботі зазначає, що недостатні знання з граматики, неосвіченість багатьох вчителів у питаннях українознавства багато в чому було наслідком катастрофічної нестачі спеціальної літератури. Особливо важко доводилося викладачам негуманітарних дисциплін. Складність термінології, нев-

міло перекладеної на українську, робила їх мову не зрозумілою і породжувала нарікання з боку учнів і батьків [3, с. 88].

Тим не менш, не зважаючи на такі перешкоди кількість українських шкіл та пунктів лікнепу на території Сумщини збільшилось. Наприклад, у 1921 році в селі Кириківка Охтирського повіту Харківської губернії (нині – Сумська область) відкрили хату-читальню з бібліотекою. При заводі та в селі працювали школи лікнепу. Завкомом цукрозаводу були організовані професійні гуртки, при яких окрім природничих дисциплін навчали й грамоті [15, с. 194].

У місті Конотоп станом на 1924 рік працювало 5 груп лікнепу з різною мовою навчання, які охоплювали велику кількість учнів [15, с. 260]. У Глухові активно діяло товариство «Геть неписьменність», що відкрило кілька шкіл лікнепу. Станом на 1925 рік в них навчалося грамоти 222 чоловіка, 126 чоловік відвідували дві школи для малописьменних [15, с. 213]. У Краснопіллі 1920 року було відкрито школу грамоти. 1921 року утворено Волосну надзвичайну комісію боротьби з неписьменністю, яка організувала у місті кілька пунктів лікнепу. На 1926 рік кількість грамотних тут зросла до 59% [15, с. 297].

У Шостці 1923 року було відкрито індустриальний технікум, учні якого брали активну участь у ліквідації неписьменності. На той час у місті діяло дві школи лікнепу та вечірні курси для робітників заводу [15, с. 602].

У Сумах також вживалися заходи щодо ліквідації неписьменності серед дорослих. З 1923 року діяла організація «Геть неписьменність». У її школах і гуртках того ж року навчалося грамоти 3900 чоловік. Відсоток писемного населення поступово зростає.

Тож, незважаючи на нестачу літератури та фінансування, на Сумщині в 20-х роках ХХ століття кампанія з ліквідації неписьменності просувалася дуже швидкими темпами. З року в рік збільшувала кількість пунктів лікнепу, покращувалася якість навчання.

ВИСНОВКИ

Отже, система пунктів ліквідації неписьменності була досить широкою та охоплювала велику кількість дорослого населення різного соціального стану та віку. Сама організація

навчання в закладах лікнепу не обходилася без втручання правлячої партії, що пояснюється основною метою кампанії з ліквідації неписьменності.

Незважаючи на нестачу літератури та фінансування на Сумщині в 20-30-х роках ХХ століття кампанія з ліквідації неписьменності просувалася дуже швидкими темпами. З року в рік збільшувала кількість пунктів лікнепу, покращувалася якість навчання.

Починаючи з 1930-го року кампанія ліквідації неписьменності серед дорослих поступово

відходить на другий план. Політика держави у сфері освіти переорієнтовується на загальну середню та вищу. 1936 року було ліквідовано товариство «Геть неписьменність» як таке, що виконало свої функції. Його місцеві осередки теж припинили роботу. Подальша активна політика держави у розвитку освіти у СРСР та в Україні дала можливість запобігти рецидиву неписьменності та дати високі показники грамотності населення за переписом 1939 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Wojko, O. (2002). Organizacijnij etap likvidacii nepis'mennosti (1919-1922 roki XX st.) [The organizational phase of the elimination of illiteracy (1919-1922 years of the twentieth century)]. *Psihologo-pedagogichni problemi sil's'koï shkoli*, 45, 202–208 (in Russian)
[Бойко, О. (2002). Організаційний етап ліквідації неписьменності (1919-1922 роки ХХ ст.). *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 45, 202–208].
2. Borysenko, V., & Telehuz, I. (2012). *Natsionalna osvita i formuvannia ukraïnskoï modernoi natsii u 1921–1934 rokakh: yevropeïski tendentsii ta radianski realii* [National Education and the Formation of the Ukrainian Modern Nation in 1921-1934: European Trends and Soviet Reality]. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova (in Ukrainian)
[Борисенко, В., & Телегуз, І. (2012). *Національна освіта і формування української модерної нації у 1921–1934 роках: європейські тенденції та радянські реалії*. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова].
3. But, L. (1994). Ukrainizatsiia shkilnoi spravy na Sumshchyni u 20-kh rokakh KhKh st. (na materialakh Hlukhivskoi ta Konotopskoi okruh) [Ukrainianization of school affairs in Sumy in the 20's of the XX century. (on materials of Glukhiv and Konotopsky districts)]. *Materialy Druhoï Sumskoi oblasnoi naukovoi istoriko-kraieznavchoï konferentsii (Chastyina I. Istoriia)*, 87–91 (in Ukrainian)
[Бут, Л. (1994). Українізація шкільної справи на Сумщині у 20-х роках ХХ ст. (на матеріалах Глухівської та Конотопської округ). *Матеріали Другої Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції* (Частина I. Історія), 87–91].
4. Danylchenko, O. (1999). Likvidatsiia nepysmennosti sered natsionalnykh menshostei pïvdnia Ukrainy v 20-kh pp. XX st. [Elimination of illiteracy among the national minorities of the south of Ukraine in the 20s XX century]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 74–88 (in Ukrainian)
[Данильченко, О. (1999). Ліквідація неписьменності серед національних меншостей півдня України в 20-х рр. ХХ ст. *Український історичний журнал*, 3, 74–88].
5. Fisheva, A. (2015). Obshhee obrazovanie vzroslykh na territorii RSFSR v 1930–1950-e gg. [General adult education in the territory of the RSFSR in the 1930s-1950s.] (Doctoral thesis). Retrieved from <http://cheloveknauka.com/v/601780/a/?#?page=1> (in Russian)
[Фишева, А. (2015). *Общее образование взрослых на территории РСФСР в 1930–1950-е гг.* (Автореферат кандидата наук). URL: <http://cheloveknauka.com/v/601780/a/?#?page=1>].
6. Iepuk, L. (2016). *Kadrove ta materialne zabezpechennia kursiv liknepu na Sumshchyni u 20-i rr. XX* [Problem of Staff Supplying and Material of the “liknep” courses in Sumy Region in the 20s of the XXth century]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 46, 126–129 (in Ukrainian)
[Єпук, Л. (2016). Кадрове та матеріальне забезпечення курсів лікнепу на Сумщині у 20-і

pp. XX ст. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 46, 126–129].

7. Inspektura narodnoi osvity vykonavchoho komitetu Romenskoï okruzhnoi rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiïskykh deputativ m. Romny. (1922–1930). Sprava Leninskoho Tovarystva «Het nepysmennist». Protokoly zboriv ta narad, 1925 r. (Fond R-5601, Opys 1, Sprava 697). Derzhavnyi arkhiv Sumskoï oblasti, Sumy, Ukraine (in Ukrainian)
[Інспектура народної освіти виконавчого комітету Роменської окружної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Ромни. (1922–1930). Справа Ленінського Товариства «Геть неписьменність». Протоколи зборів та нарад, 1925 р. (Фонд Р-5601, Опис 1, Справа 697). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
8. Inspektura narodnoi osvity vykonavchoho komitetu Romenskoï okruzhnoi rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiïskykh deputativ m. Romny. (1922–1930). Sprava Leninskoho Tovarystva «Het nepysmennist». Rizni lystuvannia, 1925 r. (Fond R-5601, Opys 1, Sprava 698). Derzhavnyi arkhiv Sumskoï oblasti, Sumy, Ukraine (in Ukrainian)
[Інспектура народної освіти виконавчого комітету Роменської окружної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Ромни. (1922–1930). Справа Ленінського Товариства «Геть неписьменність». Різні листування, 1925 р. (Фонд Р-5601, Опис 1, Справа 698). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
9. Inspektura narodnoi osvity vykonavchoho komitetu Romenskoï okruzhnoi rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiïskykh deputativ m. Romny. (1922–1930). Materialy tovarystva «Het nepysmennist», 1926 r. (Fond R-5601, Opys 1, Sprava 897). Derzhavnyi arkhiv Sumskoï oblasti, Sumy, Ukraine (in Ukrainian)
[Інспектура народної освіти виконавчого комітету Роменської окружної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Ромни. (1922–1930). Матеріали товариства «Геть неписьменність», 1926 р. (Фонд Р-5601, Опис 1, Справа 897). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
10. Inspektura narodnoi osvity vykonavchoho komitetu Romenskoï okruzhnoi rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiïskykh deputativ m. Romny Romenskoho okruhu (1922–1930). Obizhni rozporiadzhennia Narodnoho komisariatu Osvity. Koshtorysy ta zvity pro vytraty koshtiv po likvidatsii nepysmennosti po raionam Romenskoho okruhu, 1928 r. (Fond R-5601, Opys 1, Sprava 1209). Derzhavnyi arkhiv Sumskoï oblasti, Sumy, Ukraine (in Ukrainian)
[Інспектура народної освіти виконавчого комітету Роменської окружної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Ромни Роменського округу (1922–1930). Обіжні розпорядження Народного комісаріату Освіти. Кошториси та звіти про витрати коштів по ліквідації неписьменності по районах Роменського округу, 1928 р. (Фонд Р-5601, Опис 1, Справа 1209). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
11. Inspektura narodnoi osvity vykonavchoho komitetu Romenskoï okruzhnoi rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiïskykh deputativ m. Romny. (1922–1930). Obizhni rozporiadzhennia Narodnoho komisariata osvity. Lystuvannia rozporiadchoho zmistu ta orhanizatsiinoho zmistu, vidchutnist pro diïalnist ta statystyka po tyzhnevnykam likvidatsii nepysmennosti sered Romenskoï okruhu, 1928 r. (Fond R-5601, Opys 1, Sprava 1210). Derzhavnyi arkhiv Sumskoï oblasti, Sumy, Ukraine (in Ukrainian)
[Інспектура народної освіти виконавчого комітету Роменської окружної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Ромни. (1922–1930). Обіжні розпорядження Народного комісаріата освіти. Листування розпорядчого змісту та організаційного змісту, відчитність про діяльність та статистика по тижневикам ліквідації неписьменності серед Роменської округи, 1928 р. (Фонд Р-5601, Опис 1, Справа 1210). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
12. Korohod, B., & Kohorod, H. (1993). *Zdiisnennia polityky ukrainizatsii na Sumshchyni v 20-kh rokakh* [Implementation of Ukrainianization policy in Sumy in the 20's]. Sumy: Obltypohrafiia (in Ukrainian)

- [Корогод, Б., & Когород, Г. (1993). *Здійснення політики українізації на Сумщині в 20-х роках*. Суми: Облтипографія].
13. Kozyr, V. (2010). Finansova diialnist tovarystva "Het nepysmennist" [Financial activity of the company "Down with illiteracy"]. In V. Smolii (Ed.), *Aktualni problemy ahrarnoi istorii Ukrainy: mynule i suchasnost* (pp. 236–241). Kyiv: Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy (in Ukrainian)
[Козир, В. (2010). Фінансова діяльність товариства «Геть неписьменність». В В. Смолій (Ред.), *Актуальні проблеми аграрної історії України: минуле і сучасність* (с. 236–241). Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України].
  14. Leshchenko, N. (1969). Z istorii narodnoi osvity na Ukraini v roky vidbudovy narodnoho gospodarstva [From the history of public education in Ukraine during the rebuilding of the national economy]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 79–85 (in Ukrainian)
[Лещенко, Н. (1969). З історії народної освіти на Україні в роки відбудови народного господарства. *Український історичний журнал*, 4, 79–85].
  15. Makukhin, I. (Ed.). (1967). *Istoriia mist i sil URSR* [History of cities and villages of the Ukrainian SSR] (Vol. 19). Kyiv: Holovna redaktsiia URE AN URSR (in Ukrainian)
[Макухін, І. (Ред.). (1967). *Історія міст і сіл УРСР* (Том 19). Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР].
  16. Okruzhna inspektura narodnoi osvity Konotopskoho okruzhnoho vykonavchoho komitetu rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskykh deputativ m. Konotop Konotopskoho okruhu (1923–1930) Pryказы, tsyrkuliary, polozhenyia Hlavpolytprosveta o vzaymootnoshenyakh mezhdu Hlavpolytprosvetom u ego orhanamy na mestakh, ob otchetnosti y deiatelnosti polytprosvet raboty, 1924 h. (Fond R-4563, Opys 1, Sprava 964). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraine (in Ukrainian).
[Окружна інспектура народної освіти Конотопського окружного виконавчого комітету ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Конотоп Конотопського округу (1923–1930) Приказы, циркуляры, положенія Главполитпросвета о взаимоотношениях между Главполипросветом и его органами на местах, об отчетности и деятельности политпросвет работы, 1924 г. (Фонд Р-4563, Опис 1, Справа 964). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
  17. Okruzhna inspektura narodnoi osvity Konotopskoho okruzhnoho vykonavchoho komitetu rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskykh deputativ m. Konotop Konotopskoho okruhu (1923–1930). Protokoly, akty ekzamenatsyonnoi komysyyu po proverke znanyi uchashchykhshia shkol lykbezov na Konotopshchynе, 1925 h. (Fond R-4563, Opys 1, Sprava 1380). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraine (in Ukrainian).
[Окружна інспектура народної освіти Конотопського окружного виконавчого комітету ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Конотоп Конотопського округу (1923–1930). Протоколи, акти екзаменаційної комісії по проверке знаній учащихся школ ликбезов на Конотопщині, 1925 г. (Фонд Р-4563, Опис 1, Справа 1380). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
  18. Shportenko, O. (1967). Rozvytok osvity doroslykh na Ukraini [Development of adult education in Ukraine]. *Radianska shkola*, 12, 32 (in Ukrainian)
[Шпортенко, О. (1967). Розвиток освіти дорослих на Україні. *Радянська школа*, 12, 32].
  19. Spiridonova, D. (1974). Likvidatsiia nepysmennosti – odna z vyrishalnykh peredumov kulturnoi revoliutsii [Elimination of illiteracy is one of the decisive preconditions for a cultural revolution]. *Radianska shkola*, 12, 20–23 (in Ukrainian)
[Спірідонова, Д. (1974). Ліквідація неписьменності – одна з вирішальних передумов культурної революції. *Радянська школа*, 12, 20–23].
  20. Sumska okruzhna inspektura narodnoi osvity vykonavchoho komitetu Sumskoi okruzhnoi rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskykh deputativ m. Sumy Sumskoho okruhu Kharkivskoi hubernii (1923–1930). Lystuvannia z raiinspekturamy narodnoi osvity z pytan

неписьменности. Відомості про проведення реєстру неписьменних по районах Сумського округу, 23 січня – 13 серпня 1930 р. (Фонд Р-33, Опис 1, Справа 37). Державний архів Сумської області, Суми, Україна (in Ukrainian).

[Сумська окружна інспектура народної освіти виконавчого комітету Сумської окружної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Суми Сумського округу Харківської губернії (1923–1930). Листування з райінспектурами народної освіти з питань неписьменності. Відомості про проведення реєстру неписьменних по районах Сумського округу, 23 січня – 13 серпня 1930 р. (Фонд Р-33, Опис 1, Справа 37). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].

21. Svystovych, S. (2012). *Osoblyvosti perebihu kampanii z likvidatsii nepysmennosti v Ukraini v period NEPu ta formuvannia osnov totalitaryzmu (1920- pochatok 1930-kh rr.)* [Features of motion of campaign from liquidation of illiteracy in Ukraine in the period of new economic policy and forming of bases of totalitarianism(1920–1930th)]. *The Agrarian History*, 3, 57–64 (in Ukrainian)
[Свистович, С. (2012). Особливості перебігу кампанії з ліквідації неписьменності в Україні в період НЕПу та формування основ тоталітаризму (1920- початок 1930-х рр.). *Вісник аграрної історії*, 3, 57–64].
22. Svystovych, S. (2013). *Diialnist hromadsko-osvitnikh obiednan Ukrainy (1920 – pochatok 1930-kh rokiv)* [The history of social and educational associations of Ukraine (1920 – early 1930 s.)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, XXXVI, 76–81 (in Ukrainian)
[Свистович, С. (2013). Діяльність громадсько-освітніх об'єднань України (1920 – початок 1930-х років). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, XXXVI, 76–81].